

TANDORI DEZSŐ

Hol lelhetjük Kosztolányit?

„Elhessenek.
Lelhessenek.”
K D nyomán

1

Az emlékezetes, továbbélő, nagy írókat főleg háromfelé lelhetjük aztán. Nyomaikban (művek), képzeleteinkben (műveik kisugárzása, előítéleteink, kombinatorikánk), sehol (és ez mégis *lelés*, de a racionális gyökerű művészetek művelőinek esetében igen ritka jelenség; formai alapja a Szabó Lőrinc-féle – épp csak szerelemalapú – „semmiért egészen”, ahol a kijelentő akar mindent megkapni; magam így fogalmaztam nemrég, azaz fogalmaztam volna, ha meg tudom oldani igényeim szerint a paradigmát: „csak mindenért a semmit”, azaz csak akkor fogadom el s tartom üdömnem a semmit, ha mindentől megszabadulok így... ami csaknem lehetetlen, hiszen madaraim, feleségem, medvéim stb. mely kategóriába esnek akkor).

Még a zárjelben, de ki is kell jönni, ugyanakkor: ahogy a „minden mégse minden, a „semmi” nem semmi, az irodalom sem „irodalom”, vagy fordítva, mert az említett „sehol” itt s így, elsősorban oly kiélezett esetekben, amilyeneknek a kései Kosztolányi-költészet példaszzerű foglalata, a kifejező (az író) önmaga megszületését tételezi, közli, „posztulálja”, miközben ezt irodalmi formában teszi.

S ezzel a legkényesebb Kosztolányi-tényhez érkeztünk, bár a magunk által fontosabbnak tartottakra eztán kell kitérnünk csak: a racionalitáson túli, Esti Kornélnál még léhaságnak (nem igaz!), szellemességnek felfogható elem, elemi meghatározó, mélytalapzat a személy(iség) felszámolódását sugallja, s nem úgy csupán, ahogy a tíz, húsz tucatnyi örökérvényűnek rémlő Kosztolányi-vers egyike, a *Halottak...* még visszatérünk rá... hanem szinte tételes „keleti filozófiai” gyakorlat jegyében (bocsánat a szimplifikálásért, a legrövidebb út).

„Érzéstelelné és meredtté”, „világfutóvá verje őt a vad kovács, kívánná meg a költő, ahol megszabadulhat ő bilincseitől, a végzettől... s így tovább... még a jócskán életcentrikus *Már megtanultam* is arra mutat, hogy „dermedten, élet nélkül élni”, s főleg így „tesz” az *Ének a semmiről*, ahol nemcsak a birtokoltak elfelejtéséről és elejtéséről van szó (miként ez szebben ki van fejtve a *Halottak* soraiban, keressük meg), nemcsak az elnyúlásról az üres sötétben... delejben... lelkünkben az elmúlás furcsa ríme... de kijelentve is olvashatjuk: „Annál, mi van, a semmi ősebb, /... és tartósabb is mint az élet, / mely vérrel ázott és merő seb...”

2

Nem akarok kész eredményeket közölni Kosztolányiról, mert nincsenek birtokomban, ötven év tűnődés után sem ilyenek, ilyenjeim, így átcusszanok inkább a vér és a sebek vilá-

gába. A *seholban* nem egyszerűen képzeink stb., netán a személy fizikai, világi megsemmisülése révén találkoznak költőkkel, érzékeljük lényegüket, hanem azokban a borzadályos intimszférákban, amilyen egy haldoklószoza, nem sorolom. Élet és irodalom kérdésében (igenis költészeti) kitérőt tenni itt, röstellem, de magamra. Mikor a nevezetes, szép kis Kosztolányi-szobornál oly sokat üldögéltem pár éve a róla elnevezett tér külső sarkán, előttem voltak még baleseteim, igaz, vértelenül, vagy csak feketülő, nagy terű bevérzésekkel etc., de már borzadtam, mint Dylan Thomas egy sírkő évszámait látván, iszonyodtam attól, hogy a költő 51 évnél alig többet ért. Ma, amikor 71 éves vagyok, nem a számok összehasonlítása az érdekes. Hanem...?

Ez egy olyan kérdés, hogy benne vita nincs. *Ha én úgy érzem, hogy (nekem) alkalmazsint (nekem) tragikusan iszonyú kevés van hátra*, szellemeskedve: rettentő, milyen kevés van hátra... rettentő, milyen sok lehet még hátra stb. – akkor itt máris kifutunk, érintő-távozással a realitás és társasság síkjáról, mert természetesen mások másképp vélekednek az én alapérzetemről... meg nekik mit lenne tragikus, iszonyú etc. az engem majd sújtó sors. És ott az *Ének*, akár *a semmiről*, szintén felfüggesztődő érvényű. Vanni az van, ami a szétnyiszált állkapoccsal, arccal van, a gége roncsaival, a fulladással, a közlés csak lihegés vagy irkafírka stb. Mennyi sorolást szakítok meg, ugye? Alapérzetem az is, hogy Kosztolányi költészetét nem bírom az életvég, a fizikai iszonyat nélkül látni. S ebben nem kívánhatom, hogy bárki is kövessen.

Nincs sok egészen közeli elvbarátom, szakmai útítársam, de épp a legszorosabb kapcsolatokban kellett kizártnak tekintenem (gyarló, esetleges) magánemberségemmel kapcsolatban lehetséges (így lehetetlenné vált) közléseimet. Mégis, úgy kell éreznem, ezzel élet és irodalom nálam a nevezetes hetilaptól nagyon eltérő benső párosom fogyatékos szenved: nekem teljesen egy (eggyé vált, pont 71 éves koromra végképp) életem és irodalmam, s ha nem tehetek elemi, naszcenz közléseket mindkettőről (ha csak moderátor is, szordinóval, észnél léve), visszacsúszom a képzeteken is túl a nyomok világába: maradnak a netán rangos formában megírottak, az érdekes, szerkesztésekkel elővonultatottak stb., tehát agyondicsérhetném így Kosztolányit is, azzal, hogy nem emeltem ki vattát az arca sebéből, hogy nem simíthattam meg talán csatak haját, nem hallhattam zihálását, már fogyatékosan ismerek valamit az élet-irodalom párosságból... és mai szakszerűsödve kattogó irodalom-felfogásunknak ez nem is hiányzik.

Nekem igen.

Semmiképp se, persze, a soroltak hiányával. Nem seb és vatta, vér és csontszilánk (kicsit NNÁ-t, tanáromat idézem), más lenne, amit átélhetni kellene. S ez rávilágít azonnal a költészeti átélhetés kérdésre. Közvetíthető-e az az emberi teljesség, aminek megfelelője igyekszik lenni (brr) a költészeti érték?

Magyarán: a *Csáth Gézának* c. vers nem mondja el ezt nálam ezerszer jobban, teljes hitellel? S a *Halottak* az átmenet a semmiének stb. felé?

Jellemző, hogy máskülönben kiváló kritikusunk némiképpen márcosnak, édeskésnek érzi (pontatlanul idéztem!) a Csáth-nagyverset, s a délvidéki dolgok konkrétumaira vonatkozó passzusokat magam is kihagytam adott esetben... közel ahhoz a furcsasághoz, hogy Kosztolányi újságcikk-életművének is vannak (helyesen?) elhallgatott részei!!!

Természetes, hogy mai népszerűsítő-divatunkat nem követem mindenben, elemezvén az esztétikai szépséget, netán az egykori „eszmei mondanivalóra” hajazó közlésértéket, de

formalista tudományoskodásra, szerkezetek gépiességére sem rontom le-félre Kosztolányi költészetét, egyetlen dolgozat erejéig sem.

Akkor mit akarhatok, mit próbálok?

3

Amennyiben hihetünk annak a Shakespeare-nek, aki a *Halottak*-versben elfelejtett (a síron túl) angolul, s aki azt a bizonyos légi semmit mondja, melyet szent örületben a költő alakkal stb. ruház fel, van itt egy kör.

Melyet alaptételünk helyett (ilyen ugyanis nincs!) emlegettünk. A semmibe-kiúzás, az elhessenés – ez kerül anyagba a költészettel, ennek nyomai maradnak meg. A közbülső stáció, képzeteink – az értelmezést, az értékelést adják a konkrét matéria kezelésekor, befogadása során.

Eljuthatunk-e Kosztolányi hol-lelhetőségének megfejtéséhez így? Talán igen, ha feltételezzük, hogy a valamin-túlinak erős maximumközelítése (a majdnem megfoghatatlan) adja a nagyon is esztétikai matériának a sugárzó anyagát. Ahogy a *Mágia*, a *Mák*, az *Őszi koncert* is nagyon töményen, szecessziósba hajlón, de a *Kisgyermek* és a *Bús férfi*, meg az ez utániak ciklusai a realitást révület nélkül ugyan nem, de állagához hívebben jelenítik meg költészet-szakszemponként (versként, a vers elemeiben akár etc.). A különben nem spontánul drámai tehetségű Kosztolányi (ah, persze, regényeit, cikkeinek dramaturgiáit felednénk?) a legnagyobb szereplőket varázsolja vidéki-vasútállomás-színpadára a *Férfi* és a *Nő* alakjával, és a jelenetezés szükségszerűségei a költészet igazi mélységeit tárják.

Ez volt az a belső nyitottság-rendszer, a több-mint-körbe benső-világa nála, ami a külső ékeknél jobban dalolt, hódított, s teszi azt ma is, magyarázva jócskán a népszerűséget.

4

S erről itt még annyit: a kört járók, a három „elemiség” (anyag, értsd költői eszközök és közlendők; várákozásunk, képzettárunk; a nyomokon túli „semmi” megjelenése), mindez olyan sallangokkal-is-sallangtalanul, tisztán jelenik meg, mint a kávé, dohány és rum, meg a „más egyéb is” a Csáth-versből és a *Hajnali...*-ből. Terítve, de legalább nincs bontva, az asztal vár minket.

Mellette Valaki, aki jajokba fúlva lett „az életé” (kifogásolja nyilván a kritikus, saját zsnere, valamennyiünk adott esetekbeni idegensége szerint), ellenben mégsem. Itt Kosztolányi indult el s ért el a fény felé közelítő „úton” egy semmi-tartományba.

Maradtak jelei, maradtak tovább szított képzeteink. Maradt az a gazdagságunk, melyet neki is köszönhetünk.

Harcos alkatoknak Ady adott sokat, szikárabb hívőknek Babits, tökéletességrajongóknak József Attila, nekem Szép Ernő, s ha otromba eszköztárból választanék szavakat, azt mondhatnám: Mindezekkel együtt is Kosztolányi Dezső a huszadik századi magyar költészet zászlóshajója, címére, már lobogó ne legyen (ld. bot és vászon). Jó, Weörest az abszolút-féle virtuózt és erős filozófust nem említettük.

Kosztolányi van és fog is maradni. Egyre azt tanítja nekünk (brr, bocsánat), hogy igenis van engedékenysége a szépségnek, mely a végső meg nem alkuváshoz jobban vezet, mint sok akarnokság, tartalmas helyesség-henyesség. Bűvöletes szavakat tudunk elfogadni

(kösöntyű, mágia stb.) racionalizált századunkban. Hetvennél több éves a Kosztolányi-mű, és a versek elsöprő tökéletessége mellett a „koloncabb” műfaj, a regény is rómaiian plasztikus sorok együttese nála mindig, és az újságcikkek a lélek és az egyéniség eszmetanát különkül adják, mint az általában öt bővített mondatban összefogható lényegű filozófiák. A magam szent misztikuma, a hitfilozófia, netán az egzisztencializmus sem kivétel.

A részvéten túl valami más is volt éles fény Kosztolányi szemében. Kört járó mindhárom elemünk. Ő bűvös anyagát úgy sziporkáztatta mindig, nyújtotta (el?) netán lekötelezően, hogy értésünkre adta: az ő igényei is (képzeteink!) hasonlóak. Kosztolányi mindig *fivéries* volt (s marad, ismétlem). A semmit és a semmin túlit pedig szerényebben adta, mint e sorok olykor e tárgyban megvadulásokra kész írója, rovója (megmaradt a Lehetséges Birodalomban, mit, hogy „mindent” vegyenek el tőlem, ha már semmim teljes? a szellemmel könnyelműen játszó bűvészinas vagyok csak így Őmellette; igaz, Szép Ernő famulusa volnék érdemben). Olykor kisszerűen eszmei irodalom közegünkre jellemző a rosszul szelektáló emlékezet. Hogy magam egykor Kosztolányit is „bírálni mertem”, mert ő kibírja. Jó ég, cinikus lettem volna, ha akár akkor is így járok el. Ma tudok rövid lenni e tárgyban is. Igen, nekem is Kosztolányi a „mindenig” nem törekvő, ám ebben a szépséget, a boldogítást soha csorbára nem juttató Nagy, Világi Mester. A semmiben pedig egyek vagyunk. Ahol én elakadok: ez földi sorsa Kosztolányi Dezső nevű halandótársunknak. A sokban töredékesnek látszó, de Vele egyen-rangú Szép Ernő átlagosabb sorsot kapott. (Leszámítva, amit nem lehet.) Szép Ernő sosem tökéletes. Mi sem vagyunk azok. Kosztolányira hangolódva: hozzám Szép így férhetett oly nagyon. Kosztolányit viszont úgy tudom csodálni, hogy annál több nem kell. Nála ebben-abbán valami talán kell(ene) még, s kevesebb festett vér és könny. De ismerjük a világszínpadai hatás fricskatörvényeit. A sivalkodó négy lábú a zsákban színész volt, s hitték. Mikor lebukott, s malacot tettek be helyébe, az már nem volt az igazi.

De hagyom az ügyetlen hasonlatot.

5

Persze, kimentem a kis szoborhoz. A sohase jövőhöz és sohase beszélőhöz, Kosztolányihoz, akit nekem a legszentebb divatszervező-nagyságok sem tudtak volna Egyedüli Pozíciójából kiszorítani. Igen, nekem ő az, aki nem jön, s rémes, amit mondok, de tisztelet és becsület ellenére Csáth sem „az”, Krúdy és Szomory messze nem „az” nekem, aki... aki az életemhez kell.

Az életemhez József Attila, Szép Ernő és nemes másodsor-dobogós helyen Kosztolányi kell. Ahogy mondani szokták, Babitsé a negyedik hely, a bádög... de a magyar költészetben ez is csodarang. Mert Weörest nem említettük újra, Füst Milánt egyszer sem... holott.

De nem, nem. Van valami nagy ív (melynek egyenértéke J. A. „kis íve”, Szép Ernő örökké restaurálандónak látszó, szent-jó akármije, rendre), amely nélkül nem tudunk költészetélvezőkként rendben létezni, jól. Kosztolányi sosem mutatvány, s dehogy mondtam, dehogy „állom” e mondást végül, hogy „festett vér”, is. A csudálatos, zenét közelítően „megjátszós” költészetnek a maga lényegéből leelemibben adódó eszközei a legáhitatosabbak, s ezek hangolnak minket is – napszaktól függetlenül – áhítatra.

Hogy aztán istenhívó költő, esztétikus költő, egzisz... hagyom.

6

Ottlik – nemes, bölcs „mániáinak” egyikével – a boldogsággal, ennek gyakorlati, szinte gyerekkorig visszaélhető fogalmával közelíti Kosztolányit egy elbeszélésválogatás utószavában. magam, remélem nem illetlenül... hiszen a költők társasága kerekasztal egy rangon túl... Szép Ernőt idézem ide: hallotta ő, hogy „boldogság”, s azt is, hogy az ninesen, s így hallott Isten felől is, s magyarázza, barátom, „meg kell itt halni, látom”. Szabad változatban fejezem is be: azt hitte ő, hogy vele épp ez az Isten majd kivétel lesz, s *tréfarabság* lesz az élet, mézes bilincsen. (Így, kapaszkodjunk meg!) Kosztolányinak nem lett az.

Az általam – fájdalom – legtöbbször értékelt, igaz, már nem e földet lakó (Pilinszky) *semmi* jegyében ez a konkrétan megélt sors Kosztolányi etikuma. Ha szépirodalomgyógyorvosi nyörködünk benne, akkor is ezt restauráljuk: legyen felettünk mégis fedél.

Nem első. De nem utolsó. Ez a hová-is-menjünk kérdés. Ráhív minket, indukálja ihletit... s nicsak, közben ő maga fent épebben ragyog, mint bármi.

Szépek voltak, szépség fölött szépek, túl szépek, idézem erre a magam alapvető költőjét. S közben Baudelaire is bejön. Húznak, múlnak a felhők, mint álomnépek-képek... de Kosztolányinál épp ez a valószínűtlen az, ami eszméletileg-döbbszent. Az ő szépségei nem a szürrealisták felhői, nem is a Szép-realizmuséi, hanem csak a magáéi, és nem múlnak. Elalszom alkonyukkal, és felébredek arra, hogy ugyanott vannak, csak más alakokban, vagy fordítva. Egyenesben.

7.

A minap elüldögéltem egy újabb gyűjteményes kötetével, könyveim között kotorásztam, tűnődtem – védekezésül, ne érezzem annyira, hogy magam is, igen, tűnök, kosztolányisan forgattam a szót, „tűröm, bár nem tűröm”, nem tettem ezt feltételes módban. Mi joga van ilyenkor az embernek, ha érzete ez? S Kosztolányi épp olyasvalamivel felelt, amit magam annyira bámultam nála, fejcsóválva: kések közt is stb. – még akkor is, ha nem is legnagyobb darabjait mindig, de a tökélyt írta, ahogyan ő erre volt ítélve. A gondolat, az eszmélés irdatlan tömegű írására. Hírlapi, művészeti-periodikai cikkei! Stílszerűen a Csehovról szóló egyik ilyen, ez lapozódott fel melázásomhoz. Ahogy 40 sorral (így írom), mit tudom én, jó két flekk terjedelemben tökéletes képet adott az orvos-novellistáról-drámaszerzőről. És azzal zárta valahogy: sugallja nekünk Anton Pavlovics, hogy semmin és senkin nem lehet segíteni, még magunkon sem, sőt. Ezt a legnagyobb önellentmondást mármint Ő (kések között is stb.) feloldatlan, de élhetően tárta oda nekünk mégis-szépség, mégis-tökéletesség formáiban. Jó, jó, morgok, bizonytalán mások is, nem verseny... csak ő annyiszor. És nála a sok elismerésre jutott, elismerésünkre. Igaz, szememben a szorzat aztán egyenlő, mert közben (késekkel stb.). De Kosztolányi valamit nagyot elért. Hogy azzal amivel oly áthúzatlanul nagy (ld. Weöres jogos nagyságbírálását általában), igen, őt, megszerették, feltétlenné tették, hagyják hatni, kell. Él.

8.

Kosztolányi szellematériája igenis jól tűrheti – tűrhetné, ha volnának érdemleg ilyenek – az eszmei vitákat. Úgy értem, Kosztolányi hiperevidens, mint szépirodalmi anyag, de mintha más érintők mentén gondolkozna a szakmai világ, de még, lebontva, a filozófia is.

Ne feledjük, volt „közben” az úgynevezett *modern*, s ennek, való igaz, kevés magyar irodalmi „egység”, alakzat, urambocsá termék (ne!!) felel meg, s furcsa, hogy a legvirtuózabb magyar poéta, W. S. mester is tulajdonképpen ókonzervatív alapokra épít/épül. Hogy Kosztolányi-rajongó-értő Ottlik Gézaról ne beszéljünk. Konzervatívak voltak az úgynevezett Újhold költői, csak darabosabbak, ám ugyanazt a belső dallamot vitte tovább József Attila is (nem mondom, maximalizálva). Karinthy Frigyes, engedtessek meg, Berda József, a szintén klasszikumi alapokból kisarjadó Füst Milán poézise fogható a modernség kategóriájába – edzőcsapat csak a Nyugat nagyjai mellett. Kosztolányihoz azonban... hogyan is mondjam, arra-érdemesen bármi rajongás ellenére sem jut közelebb az, aki a szép-hangzással, az esztétikával beéri, a nagy tudással, a rugalmassággal, a lelki használhatósággal. Kosztolányit az emberlét elemi kérdései gyötörték, s csöppet sem klasszicizálható nyitottságok, ördöglakatok, ha úgy tetszik. Hogyan legyek ember? Ezek babitsi támaszok (vallás), weöresi áttűnések (virtuozitás emberfeletti), Szép Ernő túl közeli hozzám, hogy összetevőit jól kereshessem... mindegy, segédegyenesek nélkül volt megoldandó kérdés Kosztolányinak. Vegyük ajándékol, hogy küzdelme – ah, a 40, 50, 60 év terjedelmén se – ily ékességes.

